

KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZET A GÖCSEJI MÚZEUMBAN. Pálos monostorok régészeti kutatása Zala megyében

SIMMER LÍVIA¹ – HAVASI BÁLINT²

Magyar Régészet 12. évf. (2023) 1. szám, pp. 69–73.

A Göcseji Múzeumban több közösségi régészeti projekt fut párhuzamosan, amelyek közül a „Pálos monostorok közösségi múltfeltárása” című programot és annak eredményeit mutatjuk be. A 2016-ban, civil kezdeményezésre indult közösségi régészeti projekt folyamatosan fejlődött, és a társadalmi részvétel skáláján mára az együttműködés szintjét érte el. A kezdetektől arra törekedtünk, hogy az érintettek („stakeholder-ek”) minél szélesebb körét megszólítsuk és bevonjuk. Az adott település múltja vagy a pálos rend története vonzotta a régészet iránt érdeklődőket, vallási alapon elkötelezett önkénteseket és szakmai gyakorlatra érkező egyetemi hallgatókat; de a programban megszólítottuk a települési önkormányzatokat és a polgármestereket, a turisztikai szereplőket, a helyi civil szervezeteket, a felsőoktatási intézményeket, a Magyar Pálos Rendet, valamint a helyi üzletembereket és cégeket is.

Kulcsszavak: közösségi régészet, pálos monostorok

A tavalyi év augusztusában a múzeumok nemzetközi szervezete (ICOM) [új múzeumi definíciót fogadott](#) el. Az új meghatározás többek között hangsúlyozza, hogy a múzeum a társadalom szolgálatában áll, a nyilvánosság számára nyitott, hozzáférhető és befogadó, a közösségek részvételével működik. A NEMO (Network of European Museum Organisations; Európai Múzeumi Szervezetek Hálózata) talán kevésbé ismert [víziója](#) szintén kiemeli a közösségek szerepét a múzeumok életében: „a múzeumok az emberekért vannak, és róluk szólnak. Azért, hogy a múlt, jelen, jövő generációi valóban felelősek legyenek a múzeumokért, a múzeumoknak képesnek kell lenniük a közösség minden csoportjával, amelyet szolgálnak, együtt és értük dolgozni. A múzeumok képesek a társadalom szerkezetének megerősítésére, különböző kultúrák találkozásának és párbeszédének színhelyeként működni” ([NEMO](#), 8).

A XXI. századra a múzeumok hagyományos hármass funkciója (gyűjtés, megőrzés, kiállítás) alapvetően megváltozott, kibővült. A múzeumoknak szerepet kell vállalniuk a helyi közösségek építésében, a helyi tradíciók megőrzésében, a helyi identitás erősítésében.

Hazánkban az elmúlt években a „[Cselekvő közösségek – aktív közösségi szerepvállalás](#)” című projektnek is köszönhetően kiemelt szerepet kapott a múzeumok társadalmiasításának kérdése. Gyökeret eresztett és elterjedt a *közösségi múzeum* elnevezés – és ezzel együtt egy újfajta szemlélet és megközelítés is – a múzeumok és közösségeik viszonyrendszerében. A projekt szakemberei nemcsak hiánypótló elméleti [tudástárat](#) hoztak létre, hanem [módszertani útmutatókat](#) dolgoztak ki és [jó gyakorlatokat](#) osztottak meg.

A projektet már az indulásától kezdve erősen meghatározza a Cselekvő Közösségek kulturális intézmények társadalmiasított működési módjára kidolgozott [módszertana](#). A módszertan öt részvételi szintet fogalmaz meg: tájékoztatás, konzultáció, bevonás, együttműködés, felhatalmazás (*1. kép*).

A Zala megyei pálos közösségi múltfeltárás ezen formájának célja a tudományos kutatások mellett a kezdetektől fogva a helyi közösségek igényeinek kiszolgálása, a helyi kulturális élet, a turizmus fellendítése, a közösség szervezése és formálása volt. Emellett arra is törekszünk, hogy az ásatások eredményei minél szélesebb körben hasznosuljanak. Ennek egyik pozitív példája a Zalacsány-örvényeshegyi feltárás, ahol az ásatás és a hozzá kapcsolódó programok (ásatási nyílt napok, látványásatás, múzeumpedagógiai foglalkozások) az Örvényeshegyen szervezett kulturális fesztivál fontos elemeivé váltak (*2–3. képek*). A régészeti lelőhely mellett emlékhely létesült, és a lelőhely bekerült a Zala Vármegyei Értéktárba.

¹ Göcseji Múzeum; e-mail: simmer@gocsejimuzeum.hu

² Göcseji Múzeum; e-mail: balint.havasi@gocsejimuzeum.hu

A társadalmi részvétel skálája					
A társadalmi nyilvánosság szintjének növelése					
	Tájékoztatás	Konzultáció	Bevonás	Együttműködés	Felhatalmazás
A társadalmi részvétel módja	Érintettek tájékoztatása	A tájékoztatást követően visszajelzés kérése	Közvetlen találkozó az érintettekkel	Partneri együttműködés az egész fejlesztési folyamat során	Teljes mértékben az érintettek véleménye, döntése a mérvadó
Ígélet a résztvevőknek	Információadás	A visszajelzés hatására született döntésekről tájékoztatást adunk majd	Közösen dolgozunk, a vélemények megjelennek az alternatívákban, és a döntésről visszacsatolást adunk	Beépítjük a véleményeket a döntésbe. A vélemények, alternatívák kidolgozása, innovációk figyelembevétele, a megvalósíthatók kiválasztása	Végrehajtjuk a döntést. A végső döntés is az érintettek kezében van
Példák, eszközök	Hírlevél, zárt facebook csoport	Közösségi találkozó	Műhelymunka	Részvételi döntéshozatal	Közösségi döntéshozatal

1. kép. *A társadalmi részvétel skálája (az IAP2 modell)*

A projekt anyagi fedezetét és működését a változatos formájú közösségi finanszírozás (*crowdfunding*) biztosítja. Ezt egyrészt a projekthez kapcsolódó múzeumi alapítvány számlájára cégektől és üzletemberektől érkező anyagi támogatás és magánszemélyek 1%-os adófelajánlása, másrészt önkénteseink fizikai munkája, továbbá cégek és magánszemélyek nem anyagi jellegű felajánlásai alkotják.

A pálos közösségi régészeti program döntéshozatali mechanizmusát a részvételi döntéshozatal jellemzi: a fontos döntések előtt az érintettek véleményének meghallgatása, a vélemények lehető legteljesebb beépítése a végső döntésbe (pl. az ásatás időpontjának meghatározása, melyik lelőhelyen milyen ütemben folytatódjanak a kutatások).

A közösségi múltfeltárás az évek során közösséggé kovácsolta az eltérő világnézetű, gondolkodású, foglalkozású és korú résztvevőket. Többen az ásatások időpontjához igazítják nyaralásukat, szabadságukat. Kialakultak a közösség saját rítusai: az ásatás minden résztvevőjének térítésmentesen biztosított közös ebéd és a feltárásokat lezáró pálos ásatási misével egybekötött nyílt napok.

2. kép. Nyílt ásatási nap a Zalacsány–örvényeshegyi feltáráson

3. kép. Pálos áldás a Zalacsány–örvényeshegyi feltáráson

A PÁLOS KOLOSTORKUTATÁSOK EREDMÉNYEI

A pálos közösségi feltárás kezdetei 2016-ra nyúlnak vissza, amikor is a vállusi polgármester és civilek kezdeményezésére elindult a Göcseji Múzeum és a Balatoni Múzeum szakmai irányításával a Keszthelyi-hegységben található vállusszentmiklósi pálos monostor régészeti kutatása. Az első ásatási évadban a kolostorterületet észak-déli irányban átszelő kutatóárokban előkerült a templom támpillérekkel megerősített, sokszögzáródású szentélyének külső falsíkja, egy észak-déli irányú falszakasz, a kerengő belső fala és

4. kép. Közösségi feltárás a vállusi pálos kolostornál

és a hajó nyugati fala. A szentély és a hajó hosszúsága egyaránt 10-10 méter. A vastag omladékréteg az egykori boltozatot alkotó fehér festésű bordaívket, továbbá a szentély északi oldalán lévő, valószínűleg a sekrestyébe vezető ajtó szemöldökívének töredékét rejtette. A szentély falain megmaradt vakolat alapján egyértelműen elkülöníthető legalább két építési periódus.

A szentély déli oldalán nyitott szondában megtaláltuk a kerengő külső falát és a belső északkeleti sarkát. A feltárás nagy meglepetése a kolostorudvarból kivezető vízvezető rendszer feltárása volt. A nagyméretű kőtömbökből kivájt kővályúk végeit gondosan egymásba illesztették, és a megfelelő lejtés kialakításával a kolostorudvar északkeleti sarkából a szentély előtti teraszra vezették el a csapadékvizet.

A pálos rend örményesi kolostora egykor a Zala-csány és Kehida között fekvő Örvényeshegy településrészen, az Örvényes-patak völgye felett állt. A kolostor területén és tágabb környezetében Stibrányi Máté végzett talajradaros és magnetométeres méréseket, amelyekből egyértelműen látszik, hogy a föld alatt falalozások rejtőznek: a támpillérekkel erősített templom északi oldalán található a négyszögletes zárt kerengőudvar, továbbá a nyugati és keleti kolostorszárny helyiségei is kirajzolódtak (6. kép).

A talajradaros kutatás alapján 2021 nyarán a Göcseji Múzeum és a Balatoni Múzeum szakmai vezetésével, önkéntesek bevonásával megkezdődtek a régészeti feltárások. A kelet-nyugati irányban kijelölt kutatóárokka a templomhajó déli falának állapotát vizsgáltuk. A feltárás során nyilvánvalóvá vált, hogy bár az egykori kolostor templomának masszív falait mélyen alapozták, helyenként a legalsó kősort is kibányászták az építőanyag miatt. A templomhajó déli oldalát támasztó pillérek azonban már a humuszréteg alatt előbukkantak. A falalozás szintjén, a hajó déli falának külső oldala mellett több temetkezést is feltártunk.

délkeleti sarka, továbbá a kolostorudvaron két szerzetes sírja. Geofizikai felmérést követően 2018-ban a keleti kolostorszárny egyik helyiségét vizsgáltuk, továbbá a szentély belső terének kutatását kezdtük meg. A szentély közepét rablógödörrel bolygatták, viszont a nagy mennyiségű kőomladék alatt az oltár egy része, két helyen az egykori habarcsos tapasztású padló, az északi falon pedig egy masszív küszöbkő és a hozzá tartozó, szentélybe dőlt faragott ajtószárkó került elő.

Az évről évre egyre több önkéntest vonzó ásatás 2019. évi fő célkitűzése a templom teljes hosszának, valamint a kolostor szentélyéhez kapcsolódásának meghatározása volt (4–5. képek). A templom északi oldalán kitűzött kelet-nyugati irányú szelvényben előkerült a szentélyt a hajótól elválasztó diadalív

5. kép. Közösségi feltárás: kutatóárok a vállusi pálos kolostornál

6. kép. Zalacsány-örvényeshegyi monostor georadaros felmérésének felvétele

7. kép. Roncsolásmentes kutatás Kehida–Barátságigeten önkéntesek részvételével

Az önkéntesek bevonásával, közösségi finanszírozással zajló feltárás mára a (mai) Zala vármegyében található pálos monostorok kutatási programjává nőtte ki magát: Óhíd–Barátokihegyen és Kehida–Barátságigeten is roncsolásmentes kutatások (geofizikai és fémkeresős felmérések) indultak. Az Óhíd községtől nyugatra fekvő egykori enyerei kolostor emlékét csupán a Barátoki-dűlő szőlőhegy neve őrízte meg, amely a Marcalba torkolló Enyerepatak forrásfője fölött, a Barátoki-dűlő szőlővel beültetett helyen állt. A helyi lakosság emlékezete vezetett bennünket Somogyi Zsigmond egykori óhídi lakos pincéjéhez, aki 1938-ban szőlőművelés

közben csontvázakat, téglát, faragott követ, valamint meglévő falszakaszt is talált. Az egykori pálos kolostor pontos helyét a 2021 tavaszán végzett geofizikai kutatás eredménye erősítette meg. A Stibrányi Máté vezetésével folytatott talajradaros mérés által kirajzolódott képen jól kivehető a támpillérekkel megerősített, sokszögzáródású szentéllyel ellátott templom részlete, amelyhez északról a kolostor kerengője csatlakozik.

Pál veszprémi püspök 1263-as összeírásában már említett eleki kolostort a korábbi kutatás Kehida–Barátságigetre, a Zala folyó mentén emelkedő kis dombra – a folyószabályozás előtt szigetre – helyezte, azonban a 2019-ben végzett műszeres kutatások egyelőre nem mutatták ki az egykori kolostor helyét (7. kép).

2022-ben a Magyar Génius Program keretében a Göcseji Múzeum „Pálos monostorok közösségi régészeti kutatására Zala megyében, valamint a kutatáshoz kapcsolódó konferencia és konferencia kötet megvalósítása” című projektje 7 936 000 Ft összegű támogatásban részesült az NKA alapból (8. kép), így folytatni tudjuk az elmúlt években megkezdett közösségi régészeti ásatásokat Válluson és Zalacsány-Örvényeshegyen és a roncsolásmentes geofizikai kutatásokat Óhídon és Kehidán. A támogatás segítségével nemcsak az elmúlt évek régészeti és térinformatikai kutatásainak eredményeit

8. kép. Projektindító sajtótájékoztató a Mindszentynéum Látogatóközpontban

Simmer Livia – Havasi Bálint • Közösségi régészet a Göcseji Múzeumban. Pálos monostorok régészeti kutatása Zala megyében

szeretnénk összegezni, majd bemutatni a „Pálosok nyomában” című konferencián 2023 szeptemberében Zalaegerszegen a Mindszentyneum Látogatóközpontban, hanem új természettudományos vizsgálatokra is sor kerül.

AJÁNLOTT IRODALOM

[Havasi Bálint: A közösségi részvétel megvalósításának lehetőségei a múzeumban. In: Múzeumi iránytű 17. \(2019\) pp. 85-107.](#)

[Közösségi régészet Zala megyében. Online kerekasztal-beszélgetés](#)

[Pálosok öröksége Zala megyében](#)

[Simmer Livia: Pálos kolostorok kutatása Zala megyében \(előadás\) Fiatal Középkoros Régészek Konferenciája 2016](#)